

Gál Zoltán:*

A HELYI BANKOK ARANYKORA: BANKKÖZPONTOK A BÁNSÁGBAN A 20. SZÁZAD ELEJÉN

GOLDEN AGE OF LOCAL BANKING: BANKING CENTRES IN THE BANAT IN THE EARLY 20TH CENTURY

ABSTRACT

This paper examines the impact of the Hungarian banking system on regional and urban development in the early 20th century Banat (South-east Hungary), when local banks were important territorial elements of the financial space closely connecting to regional economic structures. The basic concept of the survey is that there is closer connection not only between the banking sector and the economy as a whole, but between the banking sector and urban development as well. We considered the spatial breakdown of capital flows and stocks (deposits and assets) are one of the most important indicators of the regional and urban transformation. Besides studying the regional characteristics of the local money-markets on the basis of the territorial breakdown of the banking aggregates, the paper analyses the urban network in the early 20th century according to the cities' banking function in order to identify those groups of towns together with their hierarchical order, which became the driving force in the modernization, as well as those too played less determinant role in the economic development.

The survey gives the opportunity not only to analyze the regional breakdown of the banking network, but to compare the economic and urban development of the banking centres, in Bánát, which was one of the most dynamically developing region of Hungary. We argue that spatial differences of per capita banking assets clearly showed the economic rise of Hungary's South-east region. The territorial differences in per capita assets unanimously indicated the economic rise of the eastern regions, which resulted in the falling positions of the western territories, which modernized earlier, despite their development progress. The most dynamic cities alongside of the market-line (Arad, Temesvár and Nagyvárad) as industrial and financial and commercial centres as counter pole cities, were playing an important role in the spatial diffusion of modernisation and it is not by accident that Hungary's biggest provincial 'banking centres' were located in this zone. Geographical studies verify the existence of an innovation zone situated alongside the market-line having serious impacts on the dynamism of the economic environment and urbanisation zone consisting of a coherent urban-belt of the East-Hungarian region. The paper contributed to dispel the long-established stereotypes of developed Western (Transdanubia) and underdeveloped Eastern (Great Plain) regions. This is supported by the fact that the most important provincial banking centres located alongside the eastern market-line ("innovation zone") of the Great Plain achieved the most dynamic development also in the banking sector in contemporary Hungary.

1. Bevezetés

A nemzetközi várostörténeti kutatások a sikeres paradigmaváltás következtében – felismerve azt, hogy az elmúlt másfél-két évszázadban a városok szerepe a gazdaságban, társadalomban és a kultúrában hihetetlenül felerősödött – a tér- és időbeli vizsgálatoknak új

* Tudományos főmunkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja, egyetemi docens, Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar.

dimenziót adva, a városhálózat országonként jellegzetes, a regionális keretből kiemelkedő hierarchikus rendszerét választották vizsgálódásaik keretül.¹ A komparatív várostörténeti kutatások a vizsgált városokat kiemelik a helyi közegből, és országos vagy nemzetközi szinten is összevethetővé teszik a helyi gazdaság és társadalom vizsgálatát, következőképpen hidat építhetnek a regionális sajátosságok vizsgálatát mellőző nemzettörténet és az összehasonlító módszereket gyakran nélkülöző helytörténet között. A rokontudományok által kimunkált városszociológiai, településgazdaságtani, településföldrajzi, illetve történeti földrajzi kutatási módszerek csak a legutóbbi időben kerültek be a várostörténeti kutatások „mainstreamjébe”.²

Tanulmányunkban a történeti földrajz vizsgálati módszertanát alkalmazva a magyarországi pénzügyi hálózatnak a városfejlődésre, szűkebben a városhálózat hierarchikus rendjére gyakorolt hatását elemzem az Alföld keleti vásárvonala mentén, szűkebb értelemben a 20. század Bánság régiójában. A Bánságra vonatkozó vizsgálatok területi lehatárolásaként a Tisza–Maros szöge korabeli statisztikai régiójának vármegyéit választottuk.³ A vizsgálat támaszkodik egy korábbi, a dualizmuskori városhálózat banki funkcióit bemutató vizsgálatunkra, amelyben a magyarországi városok hierarchikus rangsorát és térbeli rendjét a Christaller-i központi helyek modelljét felhasználva állítottuk fel. Ennek keretében a banktőke területi megoszlását, a megtakarítások és a hitelállomány változásának regionális sajátosságait, a banki szolgáltatások hierarchiaképző és városfejlesztő hatásait, valamint a bankközpontok területi átrendeződésére ható tényezőket vizsgálta.

2. Vizsgálati keretek: A magyarországi városhálózat banki funkciói a dualizmus korában

A témakörben korábban született elemzéseink alapkoncepciójául annak a hipotézisnek a szem előtt tartása szolgál, hogy a múlt század végi hazai urbanizáció is szoros kapcsolatban állt a modern bankrendszer fejlődésével.⁴ A másik megválaszolandó kérdés pedig az: miért is válhatott a hitelrendszer a hazai városfejlődést dinamizáló ágazattá? Az összehasonlító banktörténeti vizsgálatok szempontjából a kutatások meghatározó tényezője a területi bontású bankstatisztikai adatok hozzáférhetősége, illetve az a tény, hogy a korabeli bankrendszernek relatíve nagyobb volt a jelentősége gazdaságfejlesztésben, mint napjainkban. A vizsgálatok során támaszkodtam a Beluszky Pálnak az intézményi leltározás módszerét választó városhierarchia vizsgálataira, Bácskai Vera korábbi munkáira, illetve Michael Conzennek az amerikai városok banki kapcsolatait vizsgáló elemzéseire, de módszertani bázisként Walter Christaller német geográfus központi helyek elmélete szolgált.⁵

A városok gazdaságtörténeti vizsgálatát különösen indokoltá teszi, hogy egy-egy országrész (régió) gazdasági teljesítőképessége egyre inkább városainak teljesítményétől függött. A városok üzleti-pénzügyi szolgáltató funkcióinak vizsgálata azért is különösen fontos, mivel a fejlettebb banki, biztosítási, pénzügyi infrastruktúra hozzájárul a hitelrendszer és más üzleti-pénzügyi szolgáltatók által közvetített innovációs folyamatok elterjedéséhez, háttérül szolgálva a gazdasági-társadalmi modernizációnak. A pénzügyi tevékenység a regionális modernizáció fő forrásaként a modern kezelési technikák, vállalkozási formák elterjesztője, az infrastrukturális fejlesztés révén az urbanizációs jelleg emeltyűje, s így a pénzügyi intézetek számára telephelyül szolgáló városok fejlődésében meghatározó szerepet játszanak a hitelintézetek. A városi gazdaság fejlődése és az urbanizáció is az anyagi feltételek által erősen meghatározott folyamat. A 20. század elejére már kiteljesedett bank- és takarékpénztári hálózat révén elsősorban városaink váltak pénzügyi centrumokká, így a pénzügyi intézetek működése a magyarországi városiasodásnak is serkentője

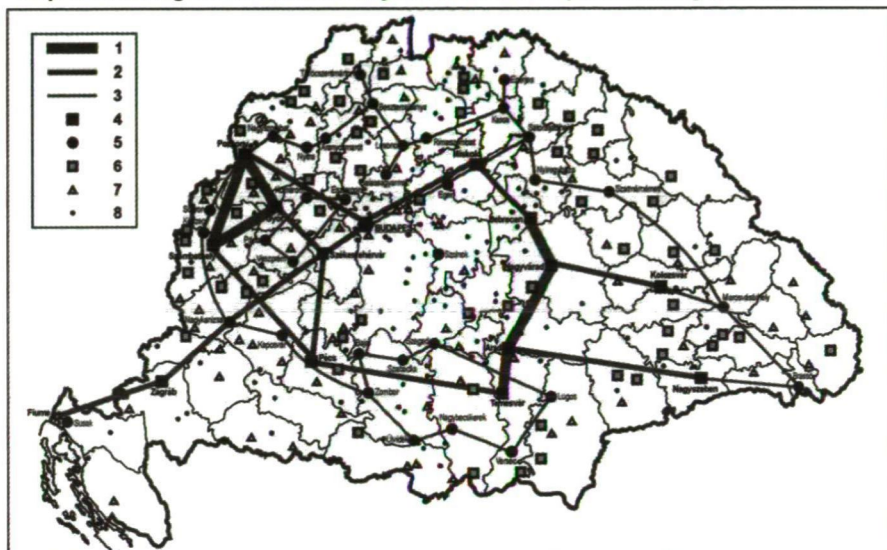
volt. Éppen ezért a hitelrendszeren belüli tőkeáramlás térbeli dimenzióinak a történeti aspektusú vizsgálata fontos mutatója lehet az átalakuló és polgárosodó városhálózatnak is. A bankrendszer fejlődésének, illetve a hazai regionális és városfejlődésre gyakorolt hatásainak a vizsgálata már a dualizmus korában is időszerű:

Egyfelől, mert a kelet-európai gazdaságfejlődésben a bankok közvetítő szerepe erősebb volt a 19–20. század fordulóján, ugyanis a megkésett fejlődés következtében a gazdasági modernizációhoz szükséges tőkeforrások biztosítása és átcsoportosítása elsősorban a pénzintézeti rendszeren keresztül ment végbe.⁶ A pénzintézetek korabeli szerepvállalása nem korlátozódott a pénzügyi szférára. A kiépített vállalati hitelkapcsolatok, ipari alapításokban való szerepvállalás, s bizonyos személyi összefonódások is segítették a banki és az ipari szektor kapcsolatainak az elmélyülését.⁷

Másfelől nemcsak a bankszektor és a gazdaság, de a bankszektor és a területi fejlődés között is szorosabb volt a kapcsolatrendszer. A bankhálózat struktúrájában elsődlegesen a helyi és regionális alapítású pénzintézetek domináltak. A regionális bankközpontként való funkcionálás, mint az egyik legjelentősebb városi szerepkör meghatározó volt a századforduló vidéki nagyvárosainak fejlődésében.⁸ Az országban tehát önálló pénzintézetek sűrű hálózata létezett, s gyakorlatilag minden városban, nagyobb községben volt valamilyen hitelintézet,⁹ miközben a tőkeerő és a bankműveletek döntő hányada akkor is a 15 budapesti nagybankban koncentrálódott. A szakirodalom gyakran emlegeti bankrendszerünk egyik fő jellemzőjeként a hitelintézeteknek rendkívüli nagy számát. A banksűrűség terén a bankok és takarékpénztárak hálózata alapján Magyarország a „magas” sűrűségű európai országok kategóriájába került a 20. század első évtizedének végére.¹⁰ Ugyanakkor a nagyszámú intézetalapítás és a korai bankfejlődést jellemző sűrűbb hálózat megfelel a formálódó modern pénzügyi rendszer bankorientált fejlődési szakaszának. A dualizmus korának bankrendszeré egybeesett ezzel a fejlődési szakasszal, amelyet a helyi, regionális beágyazottságú és jelentőségű bankok, takarékpénztárak és hitelszövetkezetek az ún. „egyfiókos” pénzintézetek rendszerén (unit banking) nyugodott. A pénzintézetek helyi beágyazottságából fakadóan ebben az időszakban a bankok társadalmi szerepvállalása, városépítő és mecenázi tevékenysége is sokkal intenzívebb volt, mint napjainkban. Ugyanakkor Budapest nemzeti bankközponttá válása, illetve az országos bankpiac szerepének erősödése, de a folyamat gyökerei A bankpiac természetes koncentrációjának – a fővárosi bankok országos fiókhálózata kiépítésének és a vidéki pénzintézetek affiliálásának – gyökerei a századfordulóig visszanyúlnak.¹¹

A századelő városhálózatát a városok pénzintézeti funkciói alapján elemeztük abból a célból, hogy meghatározzuk azon városok körét és hierarchiáját, amelyek a modernizáció aktív formálóiá váltak, valamint azokat is, amelyek kevésbé játszottak meghatározó szerepet az ország gazdasági fejlődésében. Nemcsak a bankhálózat területi elhelyezkedését, hanem a pénzintézeteknek és a bankároknak a városfejlődésre gyakorolt hatásait, illetve szerepét vizsgáltam a banki mérlegadatok alapján lehatárolt mintegy 900 település példáján.¹² Az elvégzett, 1909-es adatokon alapuló számítások alapján a bankhálózat szintjén is világosan azonosítható a 175, banki funkcióval rendelkező város hierarchikus csoportjai.¹³ A legjelentősebb regionális bankpiacok a legdinamikusabban fejlődő vidéki városaink voltak. Ezek a Dunántúl és a Nyugat-Felvidék sűrű településhálózatú vidékének a „gyűjtőpontjaiban” (Pozsony, Győr, Pécs, Székesfehérvár, Szombathely), illetve az Alföld peremi vásárvonalak mentén (Miskolc, Temesvár, Nagyvárad, Arad, Debrecen) helyezkedtek el. Erdély, illetve Horvátország elmaradottabb régiójában csak egy-egy, szigetszerűen kiemelkedő regionális központ alakult ki (Kolozsvár, Nagyszeben, Zágráb). A 13 regionális bankcentrum területi eloszlását és jelentőségét megvizsgálva az alábbi következtetésekre jutottunk (1. ábra):¹⁴

1. térkép. Magyarország városhierarchiája a pénzügyi funkciók alapján 1910-ben
 Map 1. The Hungarian urban hierarchy based on central-place banking functions in 1910



Jelmagyarázat: 1 – Innovációs zóna; 2 – A regionális pénzügyi központok „belső gyűrűje”; 3 – A II. rendű pénzügyi központok „külső gyűrűje”; 4 – Regionális pénzügyi központok; 5 – II. rendű pénzügyi központok; 6 – III. rendű pénzügyi központok; 7 – IV. rendű pénzügyi központok; 8 – Pénzügyi szerepkörrel nem rendelkező városi funkciójú település

Forrás: a szerző szerkesztése, Gál (1998)

1. A regionális bankközpontokat számba véve megállapítható, hogy a századelőn nemcsak több volt belőlük, de a jelentőségbeli differenciák is nagyobbak voltak közöttük, mint a két világháború közötti időszakban.
2. A pénzügyi központi funkciók nagyobb városokba való tömörülése a pénzügyi innováció erős térbeli koncentrációját tükrözi. A századfordulóra kialakult a városrendszer jellegzetes „több gyűrűs” konfigurációja, amelyben a legjelentősebb bankcentrumok az ország központi területeit határolták körül, a peremvidékekről a központi régiók irányába lehúzódnak.¹⁵ Ez a térbeli elhelyezkedés részben azzal a ténnyel is magyarázható, hogy a modernizáció a Kárpát-medence termékenyebb, túlnyomórészt magyarok által lakott központi részein volt a legeredményesebb; ezzel szemben a – főként nemzetiségi területnek számító, a mezőgazdaságnak szűkös feltételeket kínáló – városhiányos peremvidékek polgárosodásának színvonala nem érte el a magterületekét, s ezek a perifériák mind a gazdaság színvonala, mind pedig a lakosság kultúr színvonala alapján hátrányos helyzetűek voltak.¹⁶
3. A vizsgálatokból az is kitűnt, hogy az országon belüli regionális fejlődés különbségei nem szolgáltattak elégséges magyarázattal a városok eltérő fejlődésének megértéséhez, hiszen a városrangsorunk csúcsán elhelyezkedő települések élesen kiemelkedtek a regionális keretektől. Így a hazai régiók és a területükön fekvő városok fejlettségi színvonala gyakran nem esett egybe. A leggyorsabban fejlődő regionális centrumok az ország keleti-délkeleti régiójában helyezkedtek el.¹⁷ A vizsgálatok külön elemezték a kelet-magyarországi innovációs zóna mentén, illetve a nyugat-magyarországi innovációs háromszögben elhelyezkedő dinamikus regionális pénzügyi centrumo-

kat, a városhálózat II. rendű pénzügyi központjait, az egyes régiók bankhálózati struktúráját, illetve a belső-alföldi mezővárosok pénzpiaci modernizációjának sajátosságait. A kelet-magyarországi régióban egy Miskolctól – Szatmárnémetin, Nagyváradon, Aradon és Temesváron át – Versecig húzódó összefüggő városi övezetben a gazdasági és urbanizációs fejlődés környezetére is kisugárzó dinamizmusát mutató ún. innovációs zóna jött létre.

3. A pénzügyi szektor szerepe a Bánság modernizációjában

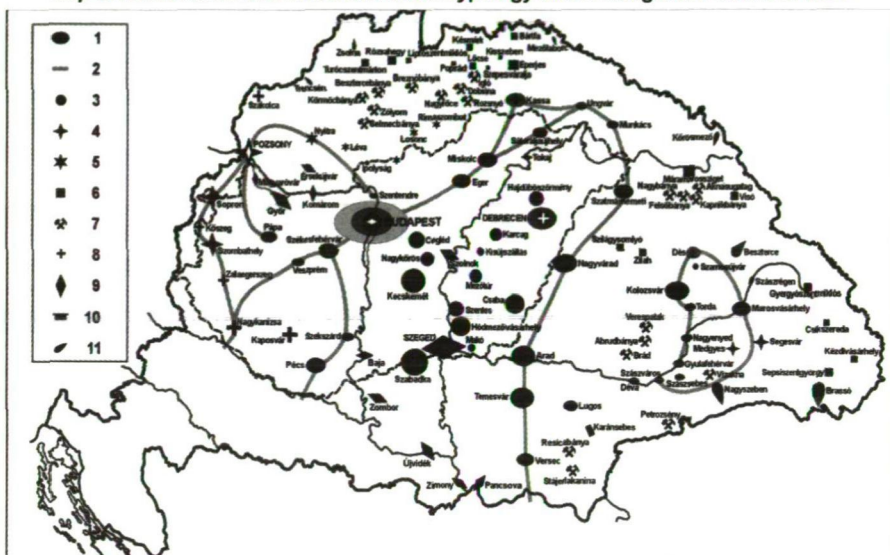
3.1. A vásárvonal menti dinamikus városöv születése

A szakirodalomban gyakran belső perifériaként aposztrofált Alföld magterületein elhelyezkedő tradicionális mezővárosok fejlődési dinamikája a gazdasági-társadalmi-települési szerkezet mássága miatt is elmaradt az alföld keleti, délkeleti peremének dinamikusan fejlődő városövezetétől.¹⁸ A leggyorsabban fejlődő regionális centrumok az alföldi régió keleti peremén, azon belül is Bácska, a Bánság és az egykori Partium régiójában található. Nem véletlen tehát, hogy az ország 10 legnagyobb pénzügyi vagyonnal és betétállománnyal rendelkező korabeli bankcentrumba közül hat az alföldi régióban, illetve a peremén futó vásárvonalon helyezkedett el.

A kelet-magyarországi városi övezet földrajzi elhelyezkedésének legszembeütőbb sajátossága, hogy az Alföld keleti peremén kialakult vásárvonallal majdnem teljesen egybeesett, s a városi övezet innovációs centrumai egyben a régió gazdasági térszerkezetében már a 14–17. században kialakult vásári övezet hagyományos piacközpontjai voltak. A tradicionális vásárvárosok azáltal, hogy eltérő természeti és gazdasági jellegű tájak (hegységkeret és a központi medencerendszer) „érintkező vonalán” helyezkedtek el, már a középkorban is plusz helyzeti energiákkal, kiterjedtebb vonzáskörzettel, nagyobb települési potenciállal, illetve gazdasági jelentőséggel bírtak. A kelet-magyarországi vásárvonal mentén elhelyezkedő, gyorsan iparosodó kereskedelmi gócpontok a pénzügyi innovációk elterjesztésében a helyi piac keretein felülemelkedve nagyobb területen, szinte az egész keleti régióban éreztették hatásukat. A regionális központok banki mérlegadatainak a többi város hasonló mutatóival történő összevetése után megfogalmazódhat az az állítás, hogy a pénzügyi szempont alapján felállított városi rangsor csúcsán elhelyezkedő centrumok (Arad, Temesvár, Nagyvárad) szerepe saját régiójuk fejlesztésében, annak periférikus helyzetének felszámolásában sokkal nagyobb volt, mint az ország bármely más vidéki nagyvárosának.¹⁹

A kelet-magyarországi regionális központok fejlődése a kiegyezést követő évtizedekben gyorsult fel igazán. A 19. század derekáig az Alföldön szórtan elhelyezkedő, elsősorban az agrárkereskedelemben érdekelt mezővárosok, folyó menti piacközpontok játszottak fontosabb szerepet a városhálózaton belül.²⁰ A 19. század második felétől az urbanizációs folyamat felgyorsulása, a kiépülő vasúthálózat indított el jelentős szelekciót a korábban szórtan elhelyezkedő agrárpiacon központok között, melynek következtében elsősorban a vásárvonal – vagyis az Alföld peremének – kereskedelmi centrumai váltak vasúti csomópontokká és fokozatosan gyáripari központokká. A vasúthálózat kiépítésével alapvetően megváltoztak az agrártermelés helyi feltételei, melynek következtében csak azok az alföldi városok modernizálódtak igazán, amelyek sikeresen átalakították gazdasági szerkezetüket, s az őstermelés, illetve az egyoldalú agrárkereskedelmi funkció jelentőségének csökkenésével egyidejűleg iparosodtak, s így a városi funkciók szélesebb körét tudták megszerezni.²¹

2. térkép. Magyarország vásárvonalai és városainak funkcionális kategóriái 1920-ban
Map 2. Market-lines and functional urban typology of the Hungarian towns in 1920



Jelmagyarázat: 1 – Vásárvárosok különböző területei határán; 2 – Vásárvonal; 3 – Falusi jellegű mezőgazdasági központok; 4 – Nyugat-európai típusú városok; 5 – Még hasonló, részben mezőgazdaságibb jellegű gócpontok; 6 – Kisebb medencék központjai; 7 – Bányaközpontok; 8 – Útkereszteződéseknél épült városok; 9 – Réveknél és folyóátlakóhelyeknél épült városok; 10 – Utak mentén épült városok; 11 – Hágókhoz közel épült városok

Forrás: Teleki Pál (1931)

A vásárváros fejlődésének valódi gazdasági gyökerei a gazdaság átalakulása a kortárs monográfusok számára is nyilvánvalóak voltak: Arad „nagy kiterjedésű termékeny határának, élénk és kiterjedt kereskedelmének, iparának, valamint nagyforgalmú pénzügyi életének köszönheti a város, hogy fejlődésre való hajlandósága csak a préri közepén nekilendült amerikai városokéhoz hasonlítható.... a kapitalisztikus termelés Temesvárot is megvetette lábát, s a város példája az ipar és kereskedelem mintaszerű városfejlesztő hatásának”.²²

Kelet-Magyarországon az iparosodás leginkább csak a vásárvonal sokoldalúan fejlett városaiban tudott városfejlesztő tényezővé válni, ahol az ipari szerepkör más funkciókhoz hasonló – de sohasem kizárólagos – súlyt képviselt. Az iparosodás ezekben a városokban helyi pénzügyi életet bábáskodásával alapított iparvállalatokat hozott létre, amelyek a város és az ország gazdasági életébe bekapcsolódva tovább növelték a város jelentőségét a városrendszeren belül.²³ Nagyon sok helyi vállalat, méreteit tekintve országos viszonylatban is kiemelkedő volt: Aradon működött az ország legnagyobb szeszgyára, Temesváron pedig a legnagyobb cipőgyár (Turul), de a város gazdasági gépgyára és textilüzemei is jelentősek voltak. Nagyiparuk modernségét mutatta, hogy számos újítást az itt alapított üzemekben vezettek be elsőként, így a hazai buszgyártás is az aradi MARTA automobilgyárban indult meg 1913-ban.²⁴ A városok infrastruktúrája is gyorsan korszerűsödött, s belvárosaik egyértelműen városias külsőt öltöttek. A „magyar Manchesterként” is emlegetett Temesvár látványos urbanizációját nemcsak a city, a gyár, illetve a középosztályi lakónegyedek szegregálódása, az Európa megannyi modern városából megismert korszerű városszerkezet mutatta, hanem a kontinensen elsőként itt bevezetett (1884) villanyvilágítás is.²⁵

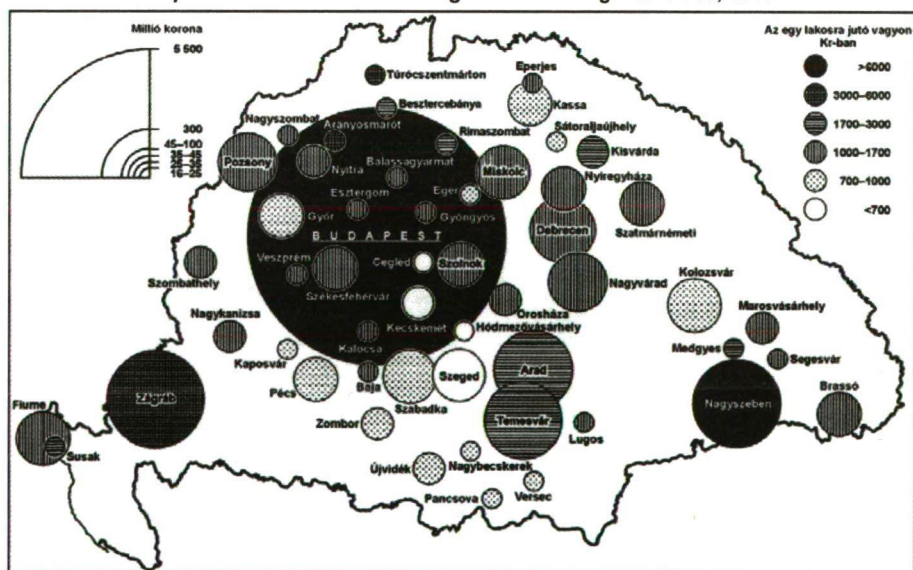
3.2. A regionális bankközpontok szerepe a Bánság modernizációjában

Arra keressük a választ, hogy ebben a gyors városfejlődésben mennyire volt meghatározó jelentőségük a helyi pénzintézeteknek. A keleti országrészek regionális centrumai több megyére kiterjedő térségek ellátását végezték, s szerepük a vidék pénzügyi kiszolgálásában banki központként sokkal nagyobb volt, mint a kereskedelmi és egyéb szolgáltatások szempontjából. Ennek oka, hogy egyrészt az volt, hogy a térség alsóbb szintű pénzügyi központjai szinte teljesen hiányoztak, másrészt a korszakban nagy volt a tőke iránti kereslet, amit kielégíteni a még a jelentős bankközpontok segítségével is csak nehezen lehetett. Következésképpen a regionális központok bankjainak, mint „a kapitalizmus kovászainak”, meghatározó szerep jutott a keleti országrészek modernizációs felzárkóztatásában.²⁶ A kelet-magyarországi vásárvonal mentén elhelyezkedő, dinamikus fejlődést produkáló, gyorsan iparosodó, kereskedelmi gócpontok a pénzügyi innovációk elterjesztésében, a helyi piac keretein túlmenelve jóval nagyobb területen, az egész kelet–déli ország-részben éreztették hatásukat.

A vizsgált régióban a hitelhálózat tekintetében Arad, illetve Temesvár volt a legfejlettebb. A betétállomány és a pénzügyi vagyon volumenében Arad messze az első helyen állt, országosan a betétkoncentráció alapján, csak a főváros és Zágráb, a pénzügyi vagyonok tekintetében pedig Budapest, illetve Nagyszeben előzte meg. Megvizsgálva magyarországi városok pénzügyi funkció alapján felállított 1909-es rangsorát, a betétforgalmi rangsorban Arad és Temesvár a 2., illetve a 4. helyen állt, míg a városok eszköz-nagyság szerinti hierarchiájában a 3. illetve a 4. helyet szerezték meg. Ez a két bánsági város a regionális központok élvonalában helyezkedett el megelőzve Pozsonyt, Kolozsvárt, Nagyváradot.

3. térkép. Magyarország városainak rangsora a pénzügyi vagyonok alapján 1910-ben

Map 3. Concentration of banking assets in Hungarian cities, 1910



Forrás: a szerző szerkesztése, Gál (2006)

A városok helyi bankpiaca virágzott, s nemcsak a betétforgalom és a pénzügyi vagyoni mennyiségét tekintve vezették az országos statisztikát ezen városok bankjai, de a legmodernebb pénzügyi technikák (folyószámla) és a fiókhálózat kiépítésében is élen jártak. A sokszor alacsony alaptőkével megalakuló pénzügyi intézetek az országos kamatszintet meghaladó ígéretekkel egymással is versengtek a más elhelyezési lehetőséggel is bíró, heverő pénzek felszívásában. A "keleti végeken" a fejlettebb nyugati vidékek gyakorlatával szemben irreálisan magas kamatokat fizettek a megszerzett takarékbetétekre, ugyanakkor a hitelekénél is viszonylag magas kamatokat számítottak le.²⁷ Növekvő jelentőségüket jól érzékelteti, hogy 1914-ben Budapest után Temesváron működött a legtöbb (32) hitelintézet, köztük sok modern ipari és kereskedelmi bank. Ezen városok legelső pénzügyi intézetei még az 1840-es években alapított takarékpénztárak voltak. A régió első pénzügyi intézetei az 1840-ben alakult Aradi Első Takarékpénztár, illetve az 1846-os alapítású Első Temesvári Takarékpénztárak voltak.

1. táblázat. Az első tíz vidéki város és Bánság bankközpontjainak rangsora a pénzügyi eszközállomány (vagyoni) alapján, 1909-ben

Table 1. Ranks of the banking centres in the Banat by the credit institutions' assets in 1909

Városok banki eszközállomány szerinti rangsora	Pénzügyi vagyoni korona	Városok banki központi funkciója	Jelentőségűbblet* korona
BUDAPEST	5 262 000 000	BUDAPEST	2 968 000 000
1. Zágráb	296 000 000	1. Zágráb	277 277 000
2. Nagyszeben	217 500 000	2. Nagyszeben	209 563 107
3. Arad	131 000 000	3. Arad	116 029 658
4. Temesvár	126 000 000	4. Temesvár	108 804 465
5. Debrecen	111 000 000	5. Debrecen	89 023 227
6. Pozsony	86 480 000	6. Nagyvárad	68 691 947
7. Nagyvárad	83 900 000	7. Pozsony	67 941 149
8. Szeged	70 500 000	8. Fiume	49 695 978
9. Szabadka	67 700 000	9. Miskolc	57 304 217
10. Fiume	61 500 000	10. Szabadka	45 277 430
30. Nagybecskerek	24 600 000	33. Nagybecskerek	18 438 000
32. Versec	23 400 000	35. Lugos	17 963 134
37. Lugos	22 600 000	36. Versec	16 900 000
51. Pancsova	16 600 000	55. Pancsova	11 668 504
68. Oravicabánya	12 260 000	56. Oravicabánya	11 293 277
80. Zombolya	10 480 000	75. Zombolya	7 898 359
86. Fehértemplom	9 980 000	80. Fehértemplom	7 248 812
103. Nagykikinda	8 760 000	101. Nagykikinda	2 409 585

* A banki eszközök városok vonzáskörzetére eső hányadát mutatja

Forrás: Gál (1999)

Arad kiemelkedő pénzügyi funkcióit részben a város hatalmas tőkekoncentrációjának köszönhetette, amely egyszerre mutatja a helyi bankok nagy betétvonzó képességét, valamint a külső tőkeforrásoknak a helyi gazdaságba történő sikeres behatolását is, másrészt a város és vonzáskörzete gazdasági struktúrájának, amely kedvező feltételeket és gazdasági környezetet teremtett a tőkeelhelyezés számára. A modernizációs átalakulásban

döntő szerepe volt az agrárkereskedelemben felhalmozott tőkének és a terménykereskedéskből kialakult polgárság vállalkozói stratégiájának, amely e tőkeforrásokat az ipari és kereskedelmi beruházások irányába csoportosította át. A gründolási korszakban igen sok később nagy jelentőségre szert tevő pénzintézet alakult: „A nagykereskedők és gyárosok egy tekintélyes része összeállott, s létrehozta a bankot, hogy az aradi kereskedelem és gyáripár pénzforgalmának közvetítője legyen”.²⁸ A részvényesek többsége Arad nagykereskedői és ipari vállalkozói közül került ki, de az alapítók között a környék nagybirtokosait is megtalálhatjuk. Az Első Aradi Takarékpénztár például üzleti összeköttetésben állt a legnagyobb helyi gyárakkal és kereskedő cégekkel, de hatalmas összegeket kölcsönzött a városi ingatlanokkal való kereskedelemre és házépítésre is. A bankok tevékenységi köre hamar kiszélesedett, egyre több intézet foglalkozott a hagyományos banki tevékenység mellett az ipari vállalatoknak nyújtandó rövidlejáratú hitelezéssel. Nagyon hamar kiépült tehát a hatalmas forgalmat bonyolító ipari és kereskedelmi bankhálózat, ahol a helyi eredetű tőke mellett a külső forrásokból származó tőkék is elhelyezésre találtak. (Az itt működő román érdekeltségű Victoria Takarékpénztár prosperitása a nemzetiségi burzsoázia vagyosodását mutatta).

Hasonlóan dinamikus volt a temesvári pénzintézetek fejlődése is, kiheverve az 1873 krach okozta átmeneti visszaesést, mely három helyi bank bukását okozta, azonban 1910-re már több mint harminc hitelintézet által bonyolított banküzleti forgalom és a pénzintézeti vagyon nagysága szilárd alapot teremtett a regionális-innovációs centrumként való működéshez. Az alapító korszak termény nagykereskedői, malom és szeszgyárt tulajdonosai, a magánpénzváltók vállalkozó társaságai több hitelintézetet hoztak létre, és megalapították a helyi tőzsde funkcióját is ellátó Lloyd társaságot is.²⁹ Az Osztrák–Magyar Bank által követte fióktelepítési politikának köszönhetően minden fontosnak ítélt magyarországi kereskedelmi centrumban/bankpiciacn, így Temesváron már az 1850-es években, Aradon pedig 1879-ben nyitott fiókinintézetet.³⁰ Az aradi, temesvári jegybank fiókok jövedelmezőségüket és forgalmukat tekintve 1909-ben, közvetlenül a legnagyobb üzleti forgalmú vidéki intézet, a debreceni után következtek, s a nagyváradi fiók forgalmát is csak a zágrábi intézet előzte meg.³¹

A legdinamikusabban fejlődő bánsági regionális bankközpontok hitelintézeti vonzáskörzetüket is kiterjesztették. Hitelintézeti kapcsolataik a hálózat kiépítettsége és szervezetheége folytán sokkal intenzívebbek voltak, s a központok banki szerepköreinek a kisugárzása sokkal nagyobb térségekre terjedt ki, mint más szektorok esetében megfigyelhető volt.³² Az aradi és temesvári pénzintézetek már az 1890-es években megkezdtek érdekeltségi körük kiépítését. Arad bankjai a környező vármegyékre (Arad, Csanád, Békés, Hunyad, Alsó-Fehér) kiterjedő pénzintézeti vonzáskörzetet építettek ki, amelyben részben az alacsony hitelintézeti sűrűség, részben pedig Arad városának hegemon szerepe miatt nem jött létre más fontosabb bankpiciac, sőt a gyulafehérvári jegybanki mellékhelynek az aradi fiókhhoz való csatolása is Arad banki vonzáskörzetének a terjeszkedését mutatta.³³ Temesvár pénzintézetei leginkább a déli országrész területén építettek ki affiliációs kapcsolatokat, illetve, s részben ennek is köszönhető, hogy a Bánság hitelintézeti hálózatának sűrűsege országosan is kiemelkedő volt; majdnem minden településére jutott valamilyen hitelintézet, amelyek a temesvári bankpiciac meghatározó szerepe miatt relatíve csak gyér forgalommal működhettek.

A keleti régióban egy, Debrecenről Nagyváradon, Aradon és Temesváron át Versecig húzódo összefüggő városi övezet és a gazdasági és urbanizációs fejlődés környezetére is kisugárzó dinamizmust mutató ún. innovációs zóna meglétét támasztják alá a bankföldrajzi és a gazdaságtörténeti vizsgálatok is. A kelet-magyarországi városi-innovációs övezet földrajzi elhelyezkedésének legszembetűnőbb sajátossága is abban rejlik, hogy majdnem telje-

sen egybeesett a Tiszántúl és Erdély határán kialakult vásárvonallal. A tradicionális vásárvárosok azért, hogy eltérő természeti és gazdasági jellegű tájak "érintkező vonalán" helyezkedtek el, többlet helyzeti energiákkal, kiterjedtebb vonzáskörzettel, nagyobb települési potenciállal, illetve gazdasági jelentőséggel bírtak, ami azt is bizonyítja, hogy a térszerkezet legdinamikusabb központjainak kialakulásában jelentős szerepük volt a földrajzi fekvésből fakadó plusz helyi erőforrásoknak (földrajzi-gazdasági-társadalmi környezet), amelyek az innovációk (tőkeforrások) befogadását megkönnyítették. A vásárvonal néhány dinamikus fejlődő regionális centruma (Arad, Temesvár, Nagyvárad) az ország rész pénzügyi-kereskedelmi és ipari központjaként, mint ellenpólus-városok jelentős szerepet játszottak a modernizáció regionális terjesztésében, s nem véletlen az sem, hogy Magyarország legelőkelőbb vidéki "bankpiacai" is ebben az övezetben helyezkedtek el. Az innovációs zóna fejlődésében meghatározó jelentősége van a regionális központok egymáshoz közeli fekvésének. Ez egyrészt versenyhelyzetet indukált az említett városok között, másrészt olyan komplementaritást, amellyel egészségesen kiegészíthették egymás szolgáltatásait. A régióban a dualizmus időszakában folyamatosan nagy volt a tőke iránti kereslet, amit csak több egyenrangú regionális központ pénzügyi funkciói tudtak kielégíteni.³⁴

3.3. A Bánság régiójának és alsóbb rendű központjainak pénzügyi funkciói

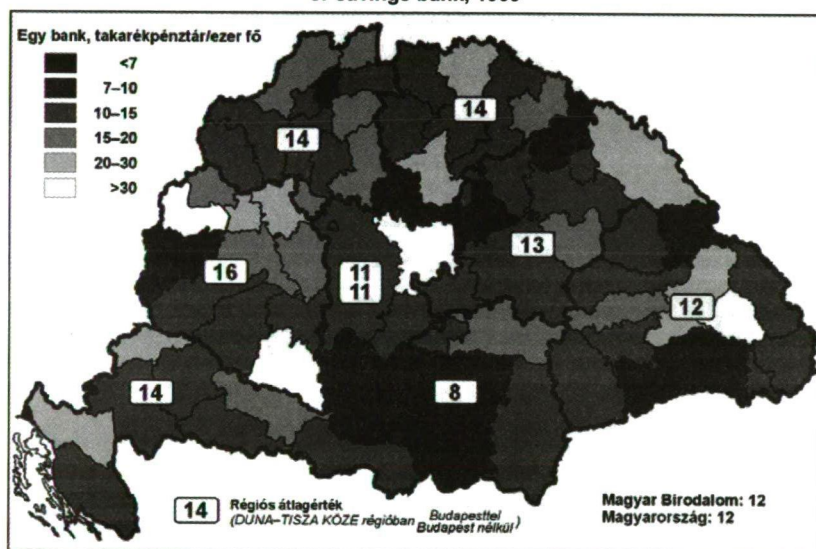
A Bánság területét igen sűrű hitelintézeti hálózat jellemezte, amelynek intézményei jelentős takarékbetét-forgalmat bonyolítottak le. A fejlett mezőgazdaságból származó tőkefelhalmozás és részben a régióban élő német lakosság hagyományos megtakarítóképessége szolgált bázisul az országos átlagnál több pénzügyi intézmény működéséhez. A legdinamikusabban azonban Dél-Magyarország speciálisan fejlett régiójának innovációs gócvárosai (II. rendű banki központjai) fejlődtek. A dél-magyarországi városok a török kiűzése után az állam kezére kerültek, s mint kamarai városoknak, a 18-19. század folyamán nem kellett többnyire meddő harcot vívniuk az emelkedést jelentő szabad királyi városi rangért, mint a földesúri fennhatóság alá tartozó dunántúli városoknak. A Bácska, Bánság régióiban sűrűbb várososhálózat alakult ki, a városi népesség aránya átlagosan 20% feletti volt.³⁵ A régió városai három kategóriába sorolhatók gazdaságuk ágazati szerkezete és specializációja alapján. Az elsőbe a döntően agrárjellegű, tradicionális piacok központok kerültek, amelyek „gabonatermő és térséges határu városok” voltak, azaz amelyekben nem az ipar, hanem a mezőgazdaság volt a fő termelési ág (pl. Nagykikinda). A vasút, illetve az országos piac ezekben a városokban elsősorban az agrártermelést tette intenzívebbé. „A tőkeképződés lassabban haladt, hitelszervezetük is szerényebb volt, mint azokban a kereskedő- és ipari városokban, ahol az őstermelésről, az egyoldalú agrárkereskedelemtől átváltottak az iparra... Gyarak nehezebben, lassabban és főleg kisebb számban keletkeztek bennük.”³⁶ A második típusba tartoztak azok a délvidéki városok, amelyek szűk határuk miatt már eleve a kereskedelemre és az iparra voltak utalva, vagy pedig az őstermelésről és az egyoldalú agrárkereskedelemtől időben átváltottak az iparra, így a városi alapfunkciók szélesebb körét tudták megszerezni.³⁷ Ezekben a városokban a 19. század folyamán jelentős tőke gyűlt össze és kiterjedt hitelszervezet alakult ki, ami a jelentős külső tőkeforrások bekapcsolásával a modern nagyipar egyes ágazataira is fejlesztőleg hatott, s népességük is rohamosan növekedett, s vele párhuzamosan a városterület beépítettsége is, ami városi jellegüket tovább erősítette. A városoknak ebbe az ún. „iparos-kereskedő” alcsoportjába tartozott: Versec, Lugos. A harmadik csoportba az őstermelő városból strukturálisan átalakuló, az agrárvárosoknál már magasabb fokozatba átkerülő városok tartoztak: Nagybecskerek, Pancsova.

A Bánságban a fejlett mezőgazdaságára, iparára és intenzív kereskedelmi szolgáltatásaira épülő, országosan az egyik legfejlettebbnek tekinthető bankhálózat alakult. A régió az

ország legsűrűbb pénzügyi hálózatával rendelkezett. 1909-ben az ország banki és takarékpénztári hálózatának 17%-át, azaz 256 pénzügyi intézetet működtetett, többet, mint a Duna-Tisza közti régió kivételével bármelyik más régió. Ha a területhez viszonyítjuk a hitelintézetek számát, a legsűrűbb hálózattal ismét a Bánságban találkozunk, ahol 51 km²-re, illetve 121 településre esett valamilyen pénzügyi intézet, de Temesben (31 km²), Torontálban (37 km²) még a régió átlagánál is sűrűbb volt a hálózat. A pénzügyi hálózat a lélekszámmal viszonyított sűrűségét (azaz az egy hitelintézetre eső lakosságot) megadva: Bánság régiójában 3 ezer lakosra jutott egy hitelintézet, illetve 8 ezer főre bank/takarékpénztár, ami csaknem kétszer jobb ellátottságot eredményezett az országos átlagnál.

4. térkép. Az egy bankra/takarékpénztárra eső lakosok száma (banki ellátottsági mutató) 1909-ben

Map 4. The regional breakdown of bank supply index in Hungary: population per bank or savings bank, 1909



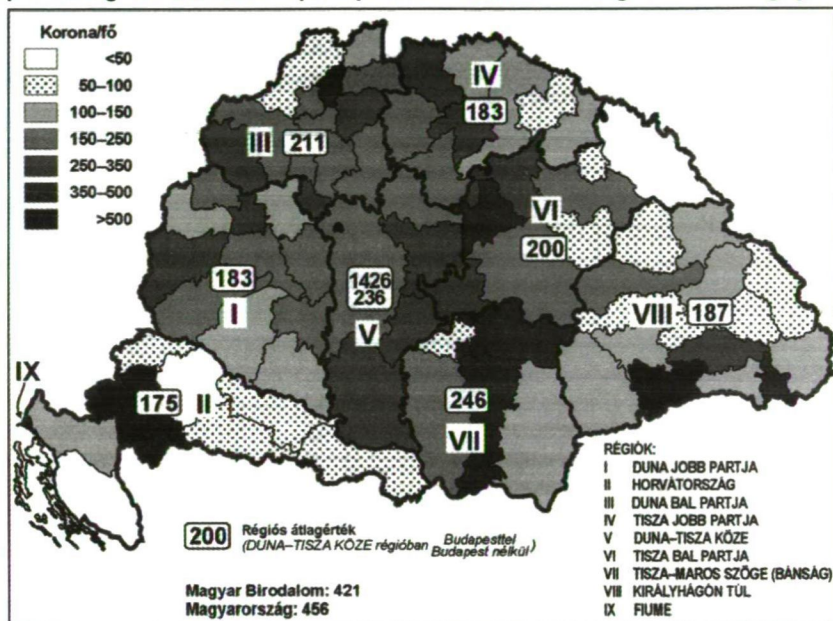
Forrás: a szerző szerkesztése, Gál (2006)

A betétállomány regionális és megyei szintű földrajzi eloszlása tájékoztat az adott térségi szint betétkoncentrációjának és betétforgalmának nagyságáról, de elfedheti a régión és a vármegyén belüli különbségeket, az egyes települések központi szerepkörének mértékét és jelentőségét. Amíg a Bánság csak a 4. legnagyobb összhitelintézeti betétállományt koncentrált (a jóval nagyobb méretű régiók előzték csak meg), addig az egy főre eső betétek tekintetében csak a Nyugati-Felvidék (Duna balparti régiója). A pénzügyi eszközállomány (vagyonok) tekintetében a régió belül a legnagyobb pénzügyi vagyonokkal részben a hitelintézetek és a pénzügyi központok sűrűbb hálózatával rendelkező vármegyék (Torontál), illetve a kiemelkedő központtal rendelkező vármegyék (Temes, Arad) rendelkeztek. Az 1909-es fajlagos hitelintézeti vagyonmutatók regionális megoszlását elemezve megállapíthatjuk, hogy a Bánság (Tisza-Maros szöge statisztikai régiója) 269 koronás átlagával a negyedik helyről került az élre került, egyenesen a hatodik helyre taszítva a 15 évvel korábban még vezető Dunántúlt. A régiós átlagból is messze kiemelkedett Arad és Temes vármegyék egy főre eső eszközállománya (372 és 386 Kr). Az egy főre eső banki és takarékpénztári vagyonmutatók térbeli differenciái 1910-re egyértelműen jelezték az or-

szág középső, keleti és délkeleti régióinak gazdasági előretörését, amelynek következtében a korábban modernizálódó nyugati régiók fejlődésük ellenére is pozíciót veszítettek. Temes, Arad, Torontál, vármegyék magas fajlagos vagyonszámú olyan dinamikus pénzügyi vagyongyarapodást jeleztek, amelyet a Dunántúlon csak a kicsiny lélekszámú Győr vármegye tudott felmutatni.

5. térkép. Az egy főre eső banki/takarékpénztári vagyonszámok regionális megoszlása, 1909

Map 5. The regional breakdown of per capita assets of banks & savings banks in Hungary, 1909



Forrás: a szerző szerkesztése, Gál (2006)

A Bánság településeit a betétforgalom (1909) alapján számolt jelentőségtöbbletek alapján felállított hierarchiában Temesvár és Arad regionális központok mellett a másodrendű központok közé besorolt Versec az országosan 175, bankközponti funkciójú város sorában a 36., Lugos a 46., míg Nagybecskerek a 48. helyen állt. A harmadrendű központok közé Oravicabánya, Pancsova, Zsombolya, Fehértemplom és Boksánbánya tartoztak, míg Új-arad, Karánsebes, Nagyikinda és Resicabánya a negyedrendű központok közé sorolódott. Az eszközállomány nagysága és a pénzügyi intézetek száma alapján Kókai (2006) rendezte különböző hierarchia-szintekbe a Bánság banki funkciójú településeit egy régióra szabott, mélyebb bontású hierarchia kialakításával.

Nagybecskerek, Torontál megye székhelye gyorsan fejlődő iparával és kereskedelmével és kilenc pénzügyi intézetével „gyűjtőpontjául” szolgált vidéke gazdasági erőinek. Versec és Lugos városok pedig vásárvárosi helyzetüknek köszönhetnék központi szerepüket. Versec „Dél-Magyarország második iparúzó városa 29 000 lakossal, kiknek fele német, 8300 szerb. Gyárai között elsőrangú a bútorgyára, de van két gépgyára, harang- és vasöntődéje, bortermelése, konyakgyártása szintén számottevő, nemkülönben gyümölcs és gabonakereskedelme. Vagy 140 községnek központja, Temesvárral, Szegeddel, Nagybecskerekkel, Resicával, s az Alsó-Dunával vasút köti össze.”³⁸ Lugos Krassó-Szőrény vármegye szék-

helyeként hatalmas területre kiterjesztette pénzügyi vonzáskörzetét. Vármegyéjének tőkepiacaként az amúgy ritka településhálózatú, románok által lakott területek ellátása mellett a bányá- és nehézipari telephelyek lakossági hitelfinanszírozását is ellátta (Resica, Oravicabánya stb.), mégsem nőhetett nagyobb várossá, mert Temesvár központi szerepköreinek súlyával nem versenyezhetett.

4. Kitekintés

A kelet-európai gazdaságfejlődésben a bankok közvetítő szerepe talán még erősebb és közvetlenebb volt a 19–20. század fordulóján, mint napjainkban. Nemcsak a bankszektor és a gazdaság, de a bankszektor és a területi fejlődés között is szorosabb volt a kapcsolatrendszer, mint napjainkban. A regionális bankközpontként való funkcionálás, mint az egyik legjelentősebb szolgáltató és forgalmi szerepkör meghatározó volt a vidéki nagyvárosainak fejlődésében. A banktörténeti/történeti földrajzi vizsgálataink során néhány területen igyekszünk eloszlatni néhány korábban rögzült, hibás tudományos beidegződést:

- A Bánság bankszektorának vizsgálata nemcsak a Budapest ellenpólusaiként működő regionális központok jelentőségét bizonyította, de érzékeltette azt is, hogy a kiegyensúlyozott és méretarányosabb hálózatú vidéki városfejlődés feltételei csak a történeti Magyarországon voltak biztosítottak. A megfelelő erőforrásokkal rendelkező korabeli régiók tőkeakkumulációs bázist biztosítottak a helyi-regionális bankhálózatok és regionális központjaik dinamikus fejlődéséhez. A mai területi fejlődés egyik legnagyobb akadályának a Budapest-vidék szakadék számít, s ezt a megfelelő népesség-nagyságú valódi ellenpólus városok hiányában menedzselni ugyan lehet, de megoldást találni rá annál nehezebb.
- A Bánság banktörténeti vizsgálata is igyekezett hozzájárulni a sematikus „fejlett Dunántúl, és az „elmaradott Alföld kép” Trianon utáni beidegződésének árnyalásához. Bizonyítja, hogy a korabeli Magyarországon éppen az Alföld délkeleti régiójában, illetve keleti vásárvonalán („innovációs zónájában”) elhelyezkedő vidéki bankközpontok (Arad, Temesvár, Nagyvárad) mutatták a legdinamikusabb fejlődést.
- A hazai bankrendszer későbbi területi fejlődését a határváltozások közvetlen következményei mellett a nemzetközi trendeket kisebb-nagyobb időbeli késéssel követő területi koncentráció és szervezeti centralizáció folyamatai határozták meg. Budapest „vízfej” jellegének kialakulása tehát nemcsak Trianon következménye, s az egységes pénzügyi piacnak a feldarabolódása, vidéki pénzügyi központok elcsatolása csak részben volt okozója a fővárosi banki eszközkoncentráció aránytalan megnövekedésének.

A magyarországi bankrendszer fejlődési szakaszai, időbeli késéssel ugyan, de leképezték a nemzetközi trendeket, aminek következtében az egyfiókos bankrendszer helyébe a két világháború közötti időszakban fokozatosan az országos fiókhálózatot kiépítő budapesti bankok által integrált nemzeti bankpiac lépett. A megmaradt vidéki pénzügyi központok jelentőségét tovább csökkentették a bankpiac természetes koncentrálódásának a 20. század elejéig visszanyúló folyamatai. Ennek következtében a vidéki pénzügyi intézetek egyre nagyobb hányada olvadt be a nagyobb fővárosi intézményekbe, vagy vált a nagyobb bankcsoportok érdekeltségi hálózatának részévé. A bankrendszer koncentrációját az első világháborút és a nagy gazdasági világválságot követően megerősödő állami beavatkozás tovább erősítette. Ebben az időszakban – mindenekelőtt a nagy gazdasági világválságot követően – a vidéki bankok egyre nagyobb hányada vált a nagybankok affiliált intézetévé, illetve, beolvadva, azok fiókjává. A fővárosi nagybankok kiterjedt vidéki fiókhálózat kiépítésével háttérbe szorították az egyre szűkebb mozgástérrel rendelkező helyi-regionális bankközpontokat.³⁹

JEGYZETEK

1. Gyáni Gábor (szerk.) (1995a): A modern város történeti dilemmái. Debrecen.
2. Bácskai Vera (1997): A magyarországi városkutatás helyzete és feladatai. In: Sasfi Csaba–Németh Zsolt (szerk.): Köfállal, sárpalánkkal... Várostörténeti tanulmányok. (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Csokonai Kiadó, Debrecen, 50–68. old.
3. Torontál, Temes, Krassó-Szörény, Arad és Csanád vármegyék.
4. Gál Zoltán (1999): A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón. In: Püski L.–Timár L.–aluch T. (szerk.): Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I. KLTE Történelmi Intézet, Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, Debrecen, 227–249. old.
5. Christaller, Walter (1933): Die zentralen Orte in Süd Deutschland. Fischer Verlag-Passim, Jéna.
6. Conzen, Michael P. (1979): The Maturing Urban System In the US. 1840–1910. In: Ward, David (szerk.): Geografic Perspectives on America's Past. Oxford University Press, New York, 253–274. – Beluszky Pál (1999): The Hungarian urban network at the end of the second millenium. Discussion Papers 27. Centre for Regional Studies, Pécs, 2001.
7. Gerschenkron, Alexander (1984): Gazdasági elmaradottság – történeti távlatból. Gondolat Kiadó, Budapest. – Good, David (1973): Backwardness and the Role of Banking in Nineteenth-Century European Industrialization. Journal of Economic History 33. 845–850 – Tomka Béla (1999): Érdek és érdektelenség – A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországnán 1892–1913. Debrecen University Press, Debrecen.
8. Lásd erről bővebben Tomka (1999): A bankok alapítási üzletei a kiegyezés korszakának első fellendülését követően az 1890-es évektől élenkülnek meg, s mindenekelőtt a nagybankok esetében, illetve néhány jelentősebb bankszerűen működő takarékpénztár esetében jellemző. Tomka kutatásai rávilágítottak arra is, hogy a bankok iparvállalati hitelkapcsolatai, mindenekelőtt a sokkal inkább önfinanszírozó nagyvállalati szektorban kisebb jelentőségűek maradtak. A bankok iparvállalatok alapításában játszott szerepe még kevésbé volt domináns üzletág, az alapítással szerzett értékpapírok csak időlegesen maradtak a bankok tárcájában.
9. Amíg napjainkban szinte valamennyi magyarországi pénzügyi intézmény Budapestén található, addig az 1910-ben fennálló 4425 hitelintézetnek csak 5,7%-a volt budapesti székhelyű.
10. Vargha Gyula (1896): A magyar hitelügy és hitelintézetek története, Budapest. – Vidéken a bankok és takarékpénztárak száma 1900 és 1915 között megduplázódott, s a pénzügyi szakiró Vargha Gyula szerint „aligha tagadható, hogy ma már a pénzügyi intézetek alapítása túlzásba esett; mert olyan helyeken is derűre-borúra keletkeztek új intézetek, hol már régi, megszilárdult hitelű, s kellő tőkével rendelkező intézetek működnek. A tőkehiány gerjesztette bankalapítási láz, az alacsony szintű intézményi és területi specializáció, a helyi tőkeforrások folytatott küzdelem során természetesen olyan helyeken is alakultak hitelintézetek, ahol egyidejűleg több intézet létrehozását a helyi gazdasági viszonyok nem indokolták
11. Lásd erről Gál Zoltán (2005): The „golden age of the local-regional banking”: the spatial structure of the Hungarian banking system at the turn of the 19/20th century. In: European Association for Banking and Financial History Bulletin, No. 2/2005. 19–30. old.
12. A vizsgálatokból amellet, hogy információt nyújtanak a városok gazdasági szerepéről, vonzáskörzetéről, leszűrhető az is, hogy a település a városhálózaton belül innovatív-pénzügyi központként funkcionált-e.
13. A regionális bankközpontok, illetve a II–III–IV. rendű bankközpontok hierarchikus rangsorát a banki forgalomnak (bizonyos üzletági mutatóknak, így a betét és egyes vagyonomutatóknak) a városok vonzáskörzetére eső hányadát (jelentőség-többletét) alapul véve, a központi helyek elméletének módszerét felhasználva, az ún. banki jelentőség-többlet kiszámításával állítottuk fel. Emellet a pénzügyi intézményi hierarchiája, illetve a települések pénzügyi intézeteinek összesített, abszolút mérlegadatai alapján soroltuk be a városokat az adott hierarchikus csoportba. Az egyes kategóriák lehatárolásánál a klaszteranalízis SPSS-el futatott verzióját is felhasználtuk.
14. Gál (1999).

15. Gál Zoltán. (1998): „A Felvidék városainak pénzügyi funkciói a századfordulón” In.: A Felvidék történeti földrajza, Nyíregyháza, (szerk. Frisnyák S.). Nyíregyháza. 455–474. old.
16. Beluszky (1999).
17. Gál (1999): 227–249. old.
18. Gál Zoltán (1998): 455–474. old.
19. Ugyanez mondható el a pénzügyi vagyoni gyarapodását tekintve is; amíg 1900-ban Arad és Temesvár a pénzügyi vagyoni tekintetben az 5., illetve a 6. helyen állt, addig tíz évvel később mindkét város három hellyel került előbbre a vidéki városok rangsorában.
20. Bácskai Vera (1984): Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon a 19. század elején, Budapest, 7–14. old.
21. Vörös Károly (1974): A magyarországi városfejlődés a dualizmus korában, In. Levéltári Évkönyv 4., Kaposvár, 189–203. old.
22. Lendvai Jenő (1908): Temesvár város közgazdasági leírása, Budapest. 49. old.
23. Beluszky Pál (1990): A polgárosodásunk törekvési váza — Városhálózatunk a századfordulón, (Városhierarchia – Vázlat, tényképekkel). Tér és Társadalom 3–4. szám 13–56. old.
24. Temesvár és Arad iparáról lásd Gulyás László (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918. 38–39. old. In. Horváth Gyula (szerk.): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest.
25. Szász Zoltán (1992/1) „A magyar Manchester” A modern Temesvár építése, = História 15–19. old.
26. Papp Antal (1983): Az Alföld vonzásközpontjai és vonzáskörzetei a XX. Században, Békéscsaba., In. = Az alföldi kutatás feladatai, Az Alföld Tudományos Konferencia kiadványa, 147–169.
27. Gál Zoltán (1999): A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón, In = Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I. KLTE Debrecen, Jelenkortörténeti Műhely II. 227–250. old.
28. Ottenberg Tivadar (1901): Az első Aradi Takarékpénztár hatvan éve. Arad.
29. Lendvai Jenő (1908) : Temesvár város közgazdasági leírása, Budapest, 49.
30. Kővér György (1993): Az Osztárk–Magyar Bank fiókhálózata és a dotáció, 268–273. old. In. = A Magyar Nemzeti Bank története, I. kötet, szerk. Bácskai Tamás, Budapest. – A váltóhitelezés vált nemcsak a jegybank, de a többi hazai bank legfőbb rövidlejáratú kereskedelmi/mezőgazdasági, valamint az iparban is elterjedt hitelformájává, s csak a folyószámla üzlet századforduló utáni fokozatos terjeszkedése után csökkent némiképp meghatározó szerepe. A váltóüzlet jelentősége a vidéki hitelrendszer esetében még nagyobb volt, hiszen a váltóüzlet 70%-a a vidéki hitelintézetekre esett.
31. A Magyar Szent Korona Országainak hitelintézetei az 1894–1909. évben, In.: = Magyar Statisztikai Közlemények, 1912. 391. old.
32. Temesvár bankjainak érdekeltsége az egész dél-magyarországi térségre kiterjedt, s ezen túlmenően még külföldön is voltak üzleteik.
33. A Magyar Nemzeti Bank története I. k. (szerk. Bácskai Tamás) (1993): Az Osztárk Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 268. old. – A banki vonzáskörzet egyközpontúságát a vonzáskörnyék keleti részein lakó románok alacsonyabb megtakarítóképességével is indokolták a kortársak, szemben az aradi és az Arad környéki sváb illetve magyar népesség utilitaristább mentalitásával: „Az aradi férfiak mindig szorgalmas hírből állottak. Az egykori német polgárság öröksége s a mostani sváb környezet kétségtelen hatása folytán ... fukar és tartózkodó az aradi pénzügy... az ipari és kereskedelmi tevékenység volt különösen lázas, mintha az ősek tán jobban megfeszítették volna a húrt...” = POMOGÁTS B. 1995 = Erdélyi városképek i. m. 244.
34. Gál Zoltán (1999): A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón, In = Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I. KLTE Debrecen, Jelenkortörténeti Műhely II. 227–250. old.
35. Rúzsás Lajos (1966): A városi fejlődés a XVIII–XIX. századi Dél-Magyarországon (a városi fejlődés gazdasági alapjai) 309. old., In. = MTA Dunántúli Tudományos Intézete, Értekezések 1964–65. Budapest, Akadémiai Kiadó. 287–320. old. – A dél-magyarországi városok polgárai-

- nak erősen piacorientált vállalkozói szelleme a városok pezsgő gazdasági életén és a városok külső képén is nyomot hagyott. Impozáns főtereik, patinás klasszicista középületeik gazdagságról árulkodtak. A városok kereskedőpolgárainak belvárosi lakóépületei, a munkások többemeletes külvárosi bérházai az egész beépített városterületnek sokkal urbánusabb arculatot kölcsönöztek. A városfejlődés itt lényegesen nagyobb dinamizmus mutatott, mint ahogy ez tapasztalható volt a belső-alföldi mezővárosok esetében – Bulla Béla-Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza, Budapest, Országos Köznevelési Tanács, 1947. 278. old.
36. Rúzsás Lajos.: A városi fejlődés... Dél-Magyarországon... i. m. 316. old.
37. Beluszky P.: Századforduló... i. m. pp. 12–13.
38. Czirbusz Géza (1902): Körutazás a Délvidéken = Turisták Lapja, 165. old.
39. Gál Zoltán (2006): Golden Age of Regional Banking: Financial functions of the Hungarian Urban Network in the Early 20th Century. In: Discussion Paper Series. Centre for Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, No. 49. Pécs, 95.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bácskai Tamás szerk. (1993): A Magyar Nemzeti Bank története I. k. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Bácskai Vera (1984): Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon a 19. század elején, Budapest.
- Bácskai Vera (1997): A magyarországi városkutatás helyzete és feladatai. In: Sasfi Csaba –Németh Zsolt (szerk.): Köfállal, sárpalánkkal... Várostörténeti tanulmányok. (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Csokonai Kiadó, Debrecen. 50–68. old.
- Beluszky Pál (1990): A polgárosodásunk törekény váza – Városhálózatunk a századfordulón (Városhierarchia – Vázlat, tényképekkel). Tér és Társadalom 3–4. 13–56. old.
- Beluszky Pál (1999): The Hungarian urban network at the end of the second millennium. Discussion Papers 27. Centre for Regional Studies, Pécs.
- Bulla Béla-Mendöl Tibor (1947): A Kárpát-medence földrajza. Országos Köznevelési Tanács. Budapest.
- Christaller, Walter (1933): Die zentralen Orte in Süd Deutschland. Fischer Verlag-Passim, Jéna.
- Czirbusz Géza (1902): Körutazás a Délvidéken = Turisták Lapja, p. 165. old.
- Conzen, Michael P. (1979): The Maturing Urban System In. the US. 1840–1910. In.: Ward, David (szerk.): Geografic Perspectives on America's Past. Oxford University Press, New York, 253–274.
- Gál Zoltán. (1998): „A Felvidék városainak pénzügyi funkciói a századfordulón” In.: A Felvidék történeti földrajza, Nyíregyháza, (szerk. Frisnyák S.). Nyíregyháza. 455–474. old.
- Gál Zoltán (1999): A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón. In: Püskei L.–Timár L.–Valuch T. (szerk.): Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I. KLTE Történelmi Intézet, Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, Debrecen. 227–249. old.
- Gál Zoltán (2005/b): The „golden age of the local-regional banking”: the spatial structure of the Hungarian banking system at the turn of the 19/20th century. In: European Association for Banking and Financial History Bulletin, No. 2/2005. 19–30. old.
- Gál Zoltán (2006): Golden Age of Regional Banking: Financial functions of the Hungarian Urban Network in the Early 20th Century. In: Discussion Paper Series. Centre for Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, No. 49. Pécs.
- Gerschenkron, Alexander (1984): Gazdasági elmaradottság – történeti távlatból. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Good, David (1973): Backwardness and the Role of Banking in Nineteenth-Century European Industrialization. Journal of Economic History 33. 845–850.
- Gulyás László (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918. 38–39. old. In. Horváth Gyula (szerk.): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest.

- Gyáni Gábor szerk. (1995a): A modern város történeti dilemmái. Debrecen.
- Kövér György (1993): Az Osztrák–Magyar Bank fiókhálózata és a dotáció, .268-273. In. = A Magyar Nemzeti Bank története, I. kötet, szerk. Bácskai Tamás, Budapest.
- Lendvai Jenő (1908): Temesvár város közgazdasági leírása, Budapest.
- Ottenberg Tivadar (1901): Az első Aradi Takarékpénztár hatvan éve. Arad.
- Papp Antal (1983): Az Alföld vonzasközpontjai és vonzaskörzetei a XX. Században, Békéscsaba,. In. = Az alföldi kutatás feladatai, Az Alföld Tudományos Konferencia kiadványa. 147–169. old.
- Rúzsás Lajos (1966): A városi fejlődés a XVIII–XIX. századi Dél-Magyarországon (a városi fejlődés gazdasági alapjai), In. = MTA Dunántúli Tudományos Intézete, Értekezések 1964–65. Budapest, Akadémiai Kiadó. 287–320. old.
- Szász Zoltán (1992/1): „A magyar Manchester” A modern Temesvár építése = História 15–19. old.
- Tomka Béla (1999): Érdek és érdektelenség – A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon 1892–1913. Debrecen University Press, Debrecen.
- Vargha Gyula (1896): A magyar hitelügy és hitelintézetek története, Budapest.
- Vörös Károly (1974): A magyarországi városfejlődés a dualizmus korában, In. Levéltári Évkönyv 4. Kaposvár, 189–203. old.